

H: Csejdi László

CS SZEREP ÉS FELELŐSSÉG — ÉRTELMISÉGI ESZMECSERÉK A POLITIKAI ETIKÁRÓL

VÉLETLEN EGYBEESÉS LENNE? Szándékos párhuzamosság? Vagy ezt a kérdést már nem is illik felvetni, annyira különálló két világban mozog a magyar szellemi élet? Mindenesetre a beszámoló, kommentárok teljesen szó nélkül hagyták a tényt, hogy alig néhány nap választott el két nálunk rendezett nemzetközi találkozót, amelyek azonos kérdéskört vitattak meg ismert személyiségek. Bár a téma kezelése igen különböző volt — az egyik inkább „médiatikus”, a másik inkább tudományos megközelítés — az alapvető kérdés közös, húsbavágó eleményből fakadt: a szellemi igényű ember szorongó kötéltańca a pillanat kínálta lehetőségek és a tartósnak tekintett értékek között.

1. SZIKRÁK EGY PANELON

A hazai és a nemzetközi szellemi rivalda csillagainak részvételével rendezett értelmiségi találkozót a budapesti Francia Intézet, a Collegium Budapest és a Magyar Lettre Internationale március 21–23. között. A téma: Értelmiségiek erkölcs és politika között. Csak néhány név a hírességekben bővelkedő listáról: Adam MICHNIK, Andrei PLESU, Pavel TIRGRID, Alain FINKIELKRAUT, DEMSZKY Gábor, MAGYAR Bálint, KONRÁD György, TAMÁS Gáspár Miklós, EÖRSI István. De ezenkívül még számos nemzetközileg jegyzett értelmiségi: politológusok, írók, könyv-, illetve folyóirat-kiadók, valamennyien a bal- és jobboldali liberális gondolkodás képviselői.

A csillagok olyan fényesek voltak, hogy a március 22-i francia intézeti panel elnöke, Konrad György bevezető szavaiban feleslegesnek is tartotta bemutatni őket (mindössze a balján ülő Tamás Gáspár Miklósról jegyezte meg, hogy korunk egyik legnagyobb filozófusa). Ezen kívül a világtörténelmet felölelő rövid áttekintésének figyelemre méltó — bár nem éppen eredeti — gondolata volt egy mellékmondatba sűrített megállapítás, miszerint fasizmus és kommunizmus egyaránt romantikus eredetű... Némileg irodalmias ízű definíció (mi az értelmiség? hős forradalmár, próféta, kalandor, démoni lény stb.?) szolgált felvezetesként a vezérmotívumot adó témához: értelmiségiek keleten és nyugaton — és ezzel mintegy megtörtént a panel elektromos feltöltése.

A feszültség latens maradt a filozófus-író Alain Finkielkraut (újában a nemzetközi előadóterem sztárja) előadása alatt, akinek a Julien BENDA-i életmű tudós és szellemes, nyugati profizmussal előadott elemzése szinte patetikus hitvallásra adott alkalmat az „európai lényt” életre hívó európai gondolat mellett. Ezzel szemben áll a nemzetelvűség (=nationalizmus) eredendő — ám mindnyájunkban ott lappangó — bűne, ill. az osztályelvűség (=marxizmus) téveszméje mint az „írástudók árulásának” két útja, mely utóbbinak torz logikáját többek között Czeslav MILOSZ és Milan KUNDERA próbálta a Nyugat elé tárni. Finkielkraut enigmatikus és pesszimista konklúziója szerint: minthogy keleten és nyugaton más és

más úton kívánnak vezetelni az elődök eme bűnei miatt, „a keleti és a nyugati értelmiség egymásra találására nem került sor”.

Naivan didaktikus kísérlet volt a közelítésre az olasz Flores D'ARCAIS, volt 68-as diákvezér lelkes felhívása a rendszerváltás előtti disszidensek rehabilitálására: egyedül ők látták előre a diktatórikus szocializmus bukását — lásd Václav HAVEL gondolatait a „a hatalom nélküliek hatalmáról” — és egyedül ők látják az új veszélyt, a Michnik által leírt romlott, korrupt populizmus fenyegetését, amely egy „soft peronizmus” formájában egész Európára leselkedik. A politikai paletta, ill. Európa másik feléről jött Viktor JEROFEJEV üdítően más, de kicsit nehezen követhető beszámolója az orosz értelmiség ingadozó úttjáról miszticizmus és bürokrácia között a múlt század elejétől a Zsirinovszkij-i és Zjunganov-i lidércnyomásos mai perspektíváig.

Tamás Gáspár Miklós pattant ezután a porondra, és a *show-man* könnyedségével vette kezébe a fáradó terem irányítását. Számára a Kundera-i illúzió, vagyis hogy a súlypont Közép-Európába helyeződött, naiv önámítás egy olyan komédiában, amelyben továbbra is a rég kialakult szereposztás szerint folynak a dolgok: a keleti leginkább csak tanúként érdekes, akivel megestek a dolgok, és aki azt mint derék, „normális” vadember, elmeséli — elénekli, eltáncolja — a jóságosan és udvariasan ámuldozó nyugatiaknak. Ám azok megértése nem terjed túl a lelkenedező jelzőkön, ill. kötelező általánosságokon, és mindenki marad — maradjon is! — a saját térfelén...

ISMERT DÖLGOK, ISMERT KÉPLET, szinte azt lehetne mondani, második, eredetiségbe burkolt közhely-sor a persziflált első mögött. Viszont az előadás lenyűgöző! A termen végighullámzó, néha kirobbanó kacagás jutalmazza a HOFIHOZ méltó profizmussal elhelyezett (francia nyelvi leleményességről is tanúskodó) gegeket, a hozzájuk tartozó gesztusokat és mimikát.

De a töltés túl erős, és a pódium túlsó végén megtörténik a kisülés. Alain Finkielkraut reagálása tipikus: a jóhiszeműségében és nagylelkűségében megbántott, kevés humorérzékkel megáldott nyugati felháborodásával hányja a keleti értelmiség szemére befelé fordulását, köldöknéző önösségét. Majd profétai hévvel és franciás lángolással kéri számon rajta és az egész világon Boszniát, a „nagy ügyeket”, Európát, hogy legalább humanizmus címén behozza a morált a korlátlan szabadság eme meghitt kis ünnepébe. És lám, talált az idomári ostorsuhintás, mert T. G. M. visszahúzott karmokkal, csaknem dorombolva ismeri be, hogy tényleg! sajnos! a boszniai háború négy éve alatt egyetlen egyszer nem hallott magyarokat erről a témáról beszélni vagy vitatkozni. És ennyi. Az elektrosztatikai egyensúly helyreállt — végül is ugyanazon panel tagjai vagyunk!

Nem került ugyan sor egy beígért — vonzó — hozzászólásra. Noha kiváló francia előadó, Pavel Tigrid jelezte, hogy nem kíván kiülni a pódiumra — vajon miért? Talán megérezett valamit — cseh lévén — a szekértábor jelenségéből, meg a belterjességéből, ami a nagyigényű értelmiségi luxus-találkozót belengte?

(Ugyanaznap este, kicsivel később a Duna Televízióban: *Közép-Európai Magazin*, kisebbségi jogokról, autonómia-küzdelmekről, aggasztó kilátásokról — a magyar politikusok mellett, néha azoknál is tisztábban és világosabban beszél minderről néhány értelmiségi a „többségi” nemzetekből: Samandra ENACHE, Miroslav KUSY, Mircea BĂDULESCU. Minden mondat mögött valóságos fájdalom, remények, feladatok, minden szónak súlya és következménye van: talán még az éjjel egy kiszúrt autógumi,

álláspont-
jövőt

egy berepülő kő az ablakon, ha ugyan nem súlyosabb retorzió! Értelmiségi vállalatok...)

2. AZ ÉRTÉKŐRZÉS RÖGÖS ÚTJAI

MÁSFAJTA AMBÍCIÓ FÜTÖTTE a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által rendezett tanácskozási március 30–április 2. között *Etika és politika* széles összefüggéseiről. Pozitív értékek, irányadó erkölcsi normák megfogalmazásával kísérletezett a politika és a tudomány világának több tucatnyi neves, keresztény elkötelezettségű külföldi és magyar képviselője. Meghallgatásukra a főváros zajától (földrajzilag is) távol eső klotildligeti campuson meglepően nagy számban jelent meg a külső jegyeiben is választékos konzervatív közönség (benne számos fiatal!). A szervező, Ifj. FASANG Árpád, gondos válogatással teremtett egyensúlyt az elméleti és gyakorlati megközelítések között. (Sőt egy másfajta egyensúly kialakítására is kísérletet tett, sikertelenül: a liberális oldalról meghívottak vagy egyáltalán nem válaszoltak felkérésére, vagy az utolsó pillanatban lemondtak. Egyetlen tiszteletet érdemlő kivétel volt KENDE Péter megjelenése és hozzászólása mindkét eseményen.)

Az előadók és hozzászólók egyik vonulata kimondva vagy kimondatlanul saját — többnyire keserű — politikai tapasztalataira támaszkodva jutott el általános kérdések megfogalmazásáig. A személyes elem, ha volt, szemérmes elvontságba burkolózott, utalásokra szorítkozott, nem emlékeztetett a média-gyártotta politikai sztár női hallgatókat ríkató, „őszintén emberi” vallomására önmagáról a Szív-tévében, — ahogy ezt másutt láthattuk.

Három volt kormányfó, a lengyel Tadeusz MAZOWIECKI és Hanna SUCHOCKA, illetve Észtországból Mart LAAR, valamint volt és jelenlegi politikai közszereplők Magyarországról, Németországból, Lengyelországból, Szlovákiából beszéltek országaikról, sajátos jelenségekről és az abból levont általános érvényű tanulságokról. Így kiderült, hogy tőlünk északra a katolikus egyház nagy súlya és aktivitása egyszerre jelent erkölcsi támaszt, értékrendet és egyensúlyozási problémát a gyakorló politikus számára. Mazowiecki, akinek tiszteletet ébresztő személyisége kisugárzott az egész rendezvényre, azonkívül, hogy előadásában a kommunizmus utáni átmenet szinte összes elvi kérdését felvetette, személyes töltést adott az aggodalomnak, amely a katolicizmus és a liberalizmus szélsőségeinek merev ellentéte láttán elfogta. Nem tagadva meg lengyel voltát, a szolidaritás eszméjét sugallta, mint ellentéteken túlmutató, időszerű keresztény és humánus értéket.

Sokak közös tapasztalatát idézte fel KODOLÁNYI Gyula, amikor a rendszerváltó értelmiség közös, majd szétváló útjait a döntésre kényszerülő politikában való járatlanságát és tapasztalatszerzésének gyötrelmeit, a gyűlöletig fajuló ellenségeskedést elevenítette fel, hogy azután etikai iránymutatókat próbáljon megfogalmazni egy pozitív cselekvési program számára. A felelősségvállalás erkölcsi és lélektani kényszerét elemezte GRANASZTÓI György saját személyes sorsán keresztül, összefüggésben a magyar polgári középosztály hagyományos értékrendjével, a kommunizmusban szerzett tapasztalataival és jövőbe vetett reményével. Mindketőjükénél, akárcsak a tapasztalataikban osztozó TAR Pálnál, OBERFRANK Ferencnél, MARTONYI Jánosnál érezhető volt, hogy a szerepvállalás fel-emelő és földre tipró élménye után máig tartó kritikus és önkritikus

elemzés időszaka következett, ami szükségszerűen elvezette őket az etika letisztult, elméleti problémáihoz.

Az előadások egy másik csoportja eleve az elmélet oldaláról közelített a kérdéshez és jutott el esetenként a gyakorlat számára megfogalmazott ajánlásokhoz. Patrick DE LAUBIER, a genfi egyetem filozófia-professzora olyan elvont fogalmak síkján kísérelte megragadni a politikai etika praxisát mint a „politikai szeretet”, ami nem filantropizmus, hanem a keresztthalál és a szentség jelképein keresztül az egyház gyakorlatának tükrében vezet rá a „belső, magán-döntés” útjára, egyesítve egyéni-, családi- és közjót. (Figyelemmel hallgatva az előadást felmerül a kérdés, hogy egy ilyen tömörfített nyelvezeten közvetített, továbbgondolást igénylő szimbolikus tartalom meg tudja-e érinteni haszonelvű és évtizedek óta köznapi szinthez szokott — szoktatott! — gondolkodásunkat?)

Több más nemzetközi szaktekintély is gyarapította a professzorális előadások sorát, a jelenlét valóságát elégedetlenség alapérezéséből kiindulva és egy-egy fogalomra, ellentét-párra fűzve fel gondolatmenetét, amelynek konklúziója mindig ugyanaz: a politikai gondolkodásban és cselekvésben az etikai elemnek vissza kell nyernie meghatározó szerepét. WOYNIAKOWSKI professzor, Krakkóból, az értelmiségi és a politikusi magatartást állította párhuzamba. Közös veszély mindkettő számára az ideológiai totalizálás, de a politikust fenyegeti ezen felül a vulgaritás is, ha nem sajátítja el legalább részben az értelmiségi értékrendjét. FARKAS Péter, a Pázmány Péter Egyetem tanára azt a vulgáris szabadság-értelmezést elemezte, amely a szabad versenyen alapuló kapitalizmus analógiájára elfogadja, hogy az érdekek közvetítésével az egyéni tévelygések összessége létrehozza a közjót. Ezzel az elvont, a politika szintjén különösen súlyos abszurditással szemben gyakorlati normák állítandók.

UGYANCSAK A KÖZJÓ FOGALMÁT és azt megalapozó demokratikus konszenzus illúzióját elemezte bírálólag MILLON-DELSOL professzor asszony. Ezek elégtelensége vezetett el az utóbbi időben a közvélemény kiábrándultságához, a kételkedéshez mindennel kapcsolatban, ami a politika szférájába tartozik. A kiút: a jelen tapasztalatainak elemzése és a tanulságok magas szintű, tudatos erkölcsi alapon álló alkalmazása.

Frappáns antinómiával vezette bel előadását Henri HUDE, az École Normale Supérieure neves fiatal filozófia-professzora: az erkölcs nélküli szabadság szabadosságához, onnan szélsőségek felerősödéséhez és totalitarizmushoz, vagyis a szabadság halálához vezet. A társadalom által elfogadott kulturális, büntetőjogi és politikai fékek mellett van egy ismert, de kevésbé elemzett és tudatosított összetevő, a gazdasági erkölcs, amelynek olyan tudományon kívüli kategóriái vannak, mint megbízhatóság, lojalitás, más munkájának megbecsülése stb. E kategóriáknak a gazdasági automatizmuson keresztül kifejtett hatását egyre inkább felismerik, jelentőségük egyre nagyobb a vállalkozási szférában és ez talán majd visszahozza meggyengült pozícióikat az általános értékrendben.

A gazdasági és politikai morál témaköréhez egyaránt tartozó, élénk reakciókat kiváltó előadást tartott Jacques BICHOT a „jogállami” döntések önkényességéről és álszent voltáról. Konkrét példák hosszú során át mutatta be, hogy a demokratikus legitimitás elvére hivatkozva és parlamenti többségére támaszkodva az államhatalom rendelkezéseiben és gyakorlatában hogyan hágya át saját javára a közönséges állampolgárok számára kötelezően előírt szabályokat. És hogy hogyan hat ez vissza az állampolgárra, aki már nem tartja erkölcsstelennek a csaló állam meg-

csalását. A termen végigfutó morajok arról árulkodtak, hogy a téma a hallgatóság elevenjébe vágott. Vajon mit mutatna ki egy ilyen elemzés nálunk, ahol a közmorált napról napra jobban közelíti a balkánihoz az állami és egyéni gátlástalanság egymásra lícitáló spirálja?

Mindezek, valamint a még elhangzott számos előadás közös jegye volt a konkrétság, amely vagy tényszerűségében, vagy az — akár elvont — tárgy pontos körülhatárolásában nyilvánult meg, nem esve öncélú fecsegésbe, amelyre pedig a téma nyilvánvaló lehetőséget adott. Többségüket gondos előkészítés, átgondoltság, esetenként írásban való rögzítés jellemezte — e téren előnyösen hathatott a magyar résztvevőkre a nyugati tudósoknál tapasztalt igényesség.

VALÓSÁGGAL EGY ZENÉS BETÉT PEZSDÍTÓ KONTRASZTJÁVAL HATOTT a rendezvény csúcseménye, a politikai kerekasztal, amely április 1-jén este bravúrosan egy asztal mögé ültette a parlamenti pártok ismert személyiségeit. A lista: SZÚRÓS Mátyás (MSZP), ORBÁN Viktor (Fidesz), SZENT-IVÁNYI István (SZDSZ), SZABÓ Iván (MDNP), POZSGAY Imre, SÁNDORFFY Ottó (FKgP), SURJÁN László (KDNP) és BOGÁRDI Zoltán (MDF).

Valamennyiükre ösztönzően hatottak a Fasang Árpád által feltett kérdések a rendszerváltás „alkuiról”, részleges vagy teljes voltáról, kívülről való irányítottságáról, jelen állapotáról és kilátásairól. A közönség pedig, amely erre az alkalomra jelentősen megfiatalodott — megannyi potenciális választó! —, élénk reakciókkal kísérte a szellemi mérkőzést, melyen pergő iramban léptek ringbe, csaptak össze vagy éppen támogatták egymást a különböző tézisek és a mögöttük kirajzolódó személyiségek.

A legtöbb figyelmet a múlt kapta — magyar sajátosság? —, amelyről mindenki saját egyéni változattal rendelkezett. Pozsgay és Szúrós nyilvánvalóan önigazoló értelmezése (a reformkommunisták spontán eszmélése és kezdeményezései indították el a rendszerváltást) mellett egymással vitakodott Szabó Iván nemzetközi viszonyokra hivatkozó semlegesen objektív elemzése és Orbán Viktor szenvedélyesebb, tömegmozgalmat emlegető szubjektív visszaemlékezése. Surján László viszont kapcsolatépítő nyájassággal igazolta vissza hol Pozsgayt, hol Orbánt. Volt ezenkívül pragmatikus reálpolitikusi helyzetértékelés (Bogárdi), sommásan mindenütt ügynököket látó elmarasztalás (Sándorffy), és intellektuális köntösbe öltöztetett hivatalos pártálláspont.

Ez utóbbit képviselte Szent-Iványi István, aki — talán személyes háttere miatt is — merészen vállalta a kiállást a túlnyomóan nemzeti elkötelezettségű vitapartnerekkel és a nyilvánvaló szimpátiájú közönséggel szemben. Leglátványosabb vitája Orbán Viktorral folyt. A hajdan egy udvarban kapirgáló két fiatal kakas pengeváltása stílusában is sok mindenről árulkodott. Az elegancia Orbán oldalán volt, aki frappáns megfogalmazásaival, szónoki lendületével még némileg sarkított téziseit is átélve, ennél fogva nagy meggyőző erővel tudta kifejteni. Szerinte a rendszerváltás nem történt meg, a polgárosodás nyugati modelljét követő Magyarország nem jött létre, helyette most restauráció, a régi hatalmi viszonyok helyreállítása folyik. A demokratikus jogintézményekre hivatkozó ellen-érv ehhez képest jellegtelen didaktikus brosúraszövegként hangzott egy pártkurzus igyekvő hallgatója szájából, benne a szokásos sztereotípiával: „Az SZDSZ mindig, következetesen... stb.” És azután a végső, hatalmi tromf: „Tetszik, nem tetszik, a magyar társadalom nem az Orbán féle modellt választotta.”

Tanulságos volt a két szembenálló álláspont az MDF–SZDSZ paktummal kapcsolatban is. Míg a most visszaemlékező Orbán szemében

ez egy gondatlanul kötött alku volt az ellenzék számára való garanciák nélkül, ami a köztársasági elnöki poszt fejében a kétharmados törvényt kiszolgáltatta a kormánypárti értelmezés önkényének, Szent-Iványi kissé apologetikus megfogalmazása szerint az SZDSZ csak az ország kormányozhatóságát és a nemzet javát kereste. Az őszinteség és hitelesség mérlege itt is egyértelműen az első javára billent.

Tekintettel az érdekes felállásra, nem lehet szó nélkül hagyni a találkozó résztvevőinek néhány sajátos zamatú megnyilvánulását sem. Ilyen volt Szűrös Mátyás vallomása arról, hogy pártját immár nemcsak kevésbé nemzetinek, de kevésbé szocialistának is tartja. Vagy egy mellékmondatban tett megjegyzése, miszerint „a többség dönt, de nem biztos, hogy az igazság is ott van”. De frappánsan hatott Pozsgay Imre kesernyés minősítése is volt elvtársairól: „a jószimatú nomenklatúra”, vagy Surján rövid, velős megállapítása: „a negyven éves egypárti kormányzási gyakorlat nem konvertálható át mára vonatkozó szakértelemmé”.

A tagadhatatlan szellemi élményen túl már csak az a kérdés, hogy az egész rendezvénysorozat előadásokban, hozzászólásokban, politikai kerekasztal-vitában elhangzott számos okos gondolat, értékes javaslat mikor és ki által konvertálható át élő politikai gyakorlattá — mindnyájunk hasznára?

KÉT TANÁCSKOZÁS HIÁNYÉRZETTEL — mindegyikből hiányzik a másik, vagy legalább annak lényegi eleme. Mert a szakadás, úgy látszik, teljes. Kezdve a résztvevőkön, akiknek kiválasztásában a liberális oldal bigottsága szinte lenyűgöző: még kísérletet sem tett a paletta színesítésére néhány előadóval a túlparról. Az onnan jövő óvatosságot pedig — mint láttuk — fensőbbeséges megvetéssel elhárította. Így a visszhangtalanság büntetésében is, méltán, jobban részesült. Belterjesége, kiszámíthatósága magyarázza, hogy a divatosság és sikeresség összes kritériuma ellenére még saját táborából sem tudott elegendő közönséget összegyűjteni erre az eszmecserére, amelyhez hasonlóly egyébként naponta kínál (azonos szereplőkkel) a televízió.

Alig járt jobban a másik fél. Keserűen szorosra vont hadállásai mögött magáénak mondhatta a szolidaritás és elmélyülés erényeit, de nélkülözötte az intellektuális könnyedséget, játékosságot, úgy is mondhatnánk öltönyössébe burkolózott a túloldal pulóverességével szemben. Hogy is remélhette, hogy értékes üzenete így szélesebb körben talál címzettek?

Ennek alapján a két láttelep:

A liberális értelmiség látványos és zajos megnyilvánulásai mögött elbizonytalanodás, nyugtalanság lappang, ami a nagy jelszavak alá toborzott tábort szétzilálja, hangadóit olcsó népszerűsítésre kényszeríti. Belefáradt a háborúba, amit indított és nem tud mit kezdeni az egyeduralommal, amit megszerzett.

A konzervatív oldal saját belső tereumaira vonulva dacol korszerűséggel és tömegességgel az általa képviselt szűken értelmezett minőség nevében. Magába fordul, elszakad a szélesebb nyilvánosságtól, ezáltal az egyedül vonzó lehetőségtől, hogy saját körein túl is hasson meggyőzően.

Terápia céljából a kettő egybevetendő!

CSEJDI László